

manévrovací prostor se pro ně nepříjemně zúžil a také kolaborující funkcionáři SPD si uvědomili, že pro ně není místa k ústupu, byla na sjezdu v Berlíně (21.–22. dubna) chvatně vytvořena Sjednocená socialistická strana Německa (SED). Formálně byla dodržena zásada parity: Pieck a Grotewohl se stali společnými předsedy a v ÚV a sekretariátu měli komunisté a sociální demokraté stejný počet míst. Realita však byla sovětsko-komunistická.

Mezi sliby i patřilo, že vytvoření SED bude znamenat změnu role SVAG od „komandování“ ke „kontrolě“, ve skutečnosti kontrola dále znamenala komandování.¹⁶⁹ Plukovník Tulpanov, šéf propagandy a ideologická duše SVAG, zacházel s vedením SED jako paternalistický ruský statkář s nevolníky. A i když Ulbrichtovi říkal, že jsou mu odpuštěny „sektářské chyby“, on i jiní mužové Moskvy mu je pravidelně připomínali. Významněji, „koloniální správa“ se nemínila ohlížet na nářky špiček SED na její loupeživou politiku; naopak, vedla obranu útokem, obviňovala je z parazitismu nejhoršího druhu. Politický komisař Filippov hlásil v říjnu 1946 do Moskvy: „Zatímco většina řadových členů trpí špatnou výživou a jinými nedostatky, vedoucí funkcionáři žijí v luxusu... Ve stranickém aparátu je na vzestupu korupce. Jsou případy, kdy přední představitelé SED, zneužívajíce svého postavení, zaměstnávají nacisty a spekulanty, a ti jim opatřují komfortní bydlení...“ Z pozorování mafiózních praktik *Karlshorstu* a místní *nomenklatury* vyvodil na podzim 1947 dopisovatel *Pravdy* Korolkov ve svých tajných hlášeních, že v případě svobodných voleb by SED dostala nejvýše 10 % hlasů. Aby se situace změnila, žádal (a) netrpět existenci „tzv. volného trhu“, kde si „bohatý může leccos koupit, zatímco dělník na to nemá peníze ani čas“, a striktně upevňovat příkazní systém ekonomického řízení; (b) očistit oba aparáty, sovětský i SED, ode všech „škůdců“, podle známé zásady „více represí a vše bude v pořádku“.¹⁷⁰ Situace si vskutku vynutila korektury kurzu, ne však takové, jak si představoval.

11. KREML A „KOLONIÁLNÍ SVĚT“

Stalin, který v duchu geostrategické priority („bezpečnostní zóna“ na východ od čáry Labe–Terst) dělal Západu ústupky v mimoevropském světě, obhajoval svůj postup již zmíněným – „rozhodli jsme se stáhnout vojska z Íránu a Číny, abychom vytrhli zbraň z anglo-americké rukou a dali prostor osvobozenému hnutí v koloniích, a tím učinili naši osvobozenou politiku lépe hajitelnou a účinnou“. Ale jak jsme již zaznamenali na příkladech Číny a Íránu, „osvobozené hnutí“ a účinnost „osvobozené politiky“ jej málo zajímaly, „ideologická daň“, kterou platil marxistům-leninistům, byla minimální.

Svůj pohled za evropský rámec vyjádřil Stalin v telegramu Molotovovi: „Neměli bychom být levější než vůdcové těchto oblastí. Jak dobře víte, tito vůdcové jsou většinou zkorumpovaní ... a nejvíce ze všeho se starají o ochranu svých privilegií. Doba ještě není zralá, abychom se o osud těchto území ... hádali s celým zbytkem světa.“ Takový byl i základní, obecný přístup stalinské elity. Aparát mezinárodního oddělení, dědic ducha *Kominterny*, ohříval téma o „nezadržitelném vzestupu revolučních sil“, které bylo již před válkou terčem Stalinova po-

¹⁶⁹ Naimark, *The Russians in Germany*, str. 285.

¹⁷⁰ Naimark – Gibianskii, *op. cit.*, str. 115–118.

směchu. Nyní se jeho pracovníci setkávali se stejným despektem zejména u prominentů z ministerstva zahraničních věcí, dobře si vědomých kremelských priorit. Jak si stěžoval vedoucí oddělení Suslov, vycházející hvězda na doktrinárním nebi, byl ideologickým pracovníkům „přístup k materiálům ministerstva doslova uzavřen.“¹⁷¹

Jádra stran a skupin hlásících se k marxismu-leninismu, a často i všechno členstvo, tvořila poevropštěná inteligence či inteligence pocházející z etnicky a nábožensky odlišných skupin obyvatelstva (Číňané v zemích jihovýchodní Asie, Židé, Arméni, maronité aj. v muslimských zemích) a trpěla i vlastnostmi sekt – hádavostí uvnitř, neschopností domluvit se s příbuznými skupinami a hnutími. Hlavně v arabských zemích soupeřily ultralevé sekty o to, aby byly Kremlem uznány za „jediné pravověrné marxisticko-leninské strany“, a tím se jim i dostalo finanční podpory.

Pro Kreml však i existoval specifický „židovský problém“, přesahující obvyklý rámec „státní zájem versus tradice *Kominterny*“. Naděje na „prohlubování anglo-amerických rozporů“ – vždyť Británie podporovala Araby a Spojené státy Židy – se křížily s jinými faktory. Na jedné straně kampaň proti „kosmopolitismu“ oživovala klišé *Kominterny* o „sionismu jako jedné z nejnebezpečnějších forem buržoazního nacionalismu“, na druhé straně však byli Židé příliš cennou figurou na šachovnici. Tvořili nejen významnou část kádrů zahraničních komunistických stran, ale i sovětské vědecké elity, potřebné i při řešení hlavního strategického úkolu „zabránit všem nahodilostem“ (atomový projekt).

Stalinovi nebyl cizí primitivní antisemitismus: „Jsou to (jen) handlíři, spekulanti a paraziti“, řekl Rooseveltovi.¹⁷² Tento přístup charakterizoval i jeho postoj k nacistickému antisemitskému řádění na sovětském území za války. Přísně strážným státním tajemstvím byl například později proslulý masakr 33 000 ukrajinských Židů 29.–30. září 1941 u Kyjeva („Babij Jar“). Stalin nechtěl otevřít choulostivou otázku kolaborace obyvatelstva s Němci v první fázi války a ani si nepřál, aby se Židům dostalo příliš sympatií od prostého člověka. Ale to mu nemohlo zamlžit jeho smysl pro pragmatismus.

Dříve se Kreml snažil o nalezení „východiska“ z tradičních animozit oklikou – vytvořením alternativy „židovského národního domova“ v SSSR, nejprve na východě (Birobidžán) a potom na Krymu. Poté, co se po válce „krymské varianty“ zřekl, vrátil se k předválečné koncepci *Kominterny* v arabském světě – vyspělejší židovský element je socialistickým předvojem, protiváhou arabským elitám svázaným s britskými a francouzskými zájmy. Převeďeno do jeho geopolitických úvah, židovský „národní domov“ v Palestině měl být strategicko-politickou „výspou socialismu“ na Středním východě, a přitom (v podobě rozdílných postojů Londýna a Washingtonu k sionismu) živit „nesmiřitelné rozpory“.

Jestliže v pohledu na Střední východ se mísily geostrategické naděje s iritacemi, pak revoluční hnutí na jihovýchod od Himálaje vyvolávalo v Moskvě ze všeho nejvíce krajní podezřívavost. Především se promítala v postoji ke skupinám, které se chytaly ultrarevolučních „protistalinských“ receptů (trockisté v Indii, v jižním Vietnamu či v Indonésii, kde byli vedeni „představitelem Asie“ v *Kominterně* 20. let, Tan Malakou), ale promítala se i do pohledu na ty asijské komunistické strany, které těžíce ze sociální situace, naivity, hlouposti a chamti-

¹⁷¹ Pechatnov, „The Big Three...“, str. 15–16; Yegorova, *op. cit.*, str. 40–42; Zubok – Pleshakov, *cit. dílo*, str. 122.

¹⁷² Bohlen, *cit. dílo*, str. 203.

vosti koloniálních mocností stejně jako z obyčejné xenofobie se stávaly mocnými politickými silami. S tím totiž, jak se dostávaly nad hladinu pouhých sekt, začaly tyto strany hledat vlastní tvář, odlišnou od kremelských schémat a ještě více od pojetí lidové fronty. Jejich snahy o sebeidentifikaci byly motivovány různě, rozhodně však ne hněvem nad Stalinovým postupem vůči „vlastnímu člověku“, který ve vyspělých zemích vyvolával u části komunistů bolesti hlavy a někdy i sebezpytování. Klasickým příkladem byla filipínská strana (KPP). Ač působila od počátku v prostředí relativní politické svobody, benevolentní americké koloniální správy a mezi převážně křesťanským obyvatelstvem, s taktikou lidové fronty nechtěla mít nic společného. I za války a japonské okupace jí kontrolované hnutí *Hukbalahap* odmítalo jakoukoliv spolupráci s jinými odbojovými skupinami; a po válce, poté, co Filipíny získaly nezávislost, vedlo ještě 15 let partyzánskou válku proti všem, až k vlastnímu vyhlazení.

O asijském prostředí hodně platilo, co bylo naznačeno v souvislosti s Čínou: nepůsobily zde ony filtry, které jinde, byť třeba zprostředkovaně, vytvořila židovsko-křesťanská etika, humanisticko-liberální ideje či klasická literatura. Jako se japonský voják choval krutěji než standardní voják totalitních mocností, tak si počínaly i asijské komunistické kádry. „Tíživé“ vlivy náboženství, filozofie a literatury (jejich vlastní či „importované“) zde působily málo; zdánlivě logické vysvětlení – „brutalita života“ – lze stěží aplikovat například na Filipíny či Kambodžu. Memoáry nám od 30. let nabízejí svědectví o myšlení hrstky intelektuálů-disidentů či o stescích čínských funkcionářů nad krutým údělem rolníka, avšak touhy evropských „komunistů s měkkým srdcem“ po „socialismu s lidskou tváří“ nikdy nenalezly v tomto prostředí plodnou půdu. Naopak, pozdější divokost Mao Ce-tungova výkladu o „triumfu komunismu“ po nukleární válce či hrůzy Pol Potova režimu v Kambodži byly logickým pokračováním celkového pohledu na člověka a svět, jak jej vyložil v roce 1945 Indonésanům Tan Malaka: „Ve které éře byla nezávislost získána v konferenčních sálech ... a ne miliony lidských obětí? ... Co na tom, že pro Indonésii sáhnout ke zbraním znamená obětovat 2–3 miliony lidí, když přinesou nezávislost zbývajícím 68 milionům?“¹⁷³

Pro základní obraz nyní sledovaného období dodejme ještě dva specifické rysy:

(a) Jako na Středním východě komunistické hnutí „žilo a trpělo“ převahou menšin, tak tomu bylo v jihovýchodní Asii s menšinami čínskými. Místní obyvatelstvo k nim chovalo zášť, která bývá srovnávána s evropským antisemitismem. Přitom ve většině těchto zemí tvořili revoluční „zdravá jádra“ hlavně Číňané, a zároveň je financovaly – byť nejčastěji ze strachu – rodiny bohaté čínské „kompradorské“ (obchodně-lichvářské) buržoazie.

(b) Komunistům pomáhal asijský „mýtus Robina Hooda“, dosti odlišný od západního kultu „bojovníka za práva lidu a jeho ochránce“. Bez přihlídnutí k tomuto faktoru nelze vysvětlit mytologii Jen-anu a Mao Ce-tunga¹⁷⁴. Avšak jeho nejpozoruhodnějším exemplářem je postava vietnamského muže z *Kominterny*, Ho Či Mina. A je-li dnes Mao Ce-tung vcelku již poznávanou figurou, zůstává „strýček Ho“ stále malou záhadou.

Nevíme, proč Ho Či Min v roce 1938, tedy v době procesů, „pod nějakou záminkou unikl z Moskvy“ a uchýlil se do Číny. Víme však, že se od Maa i asijských emisarů *Kominterny* odli-

šoval vědomím, že musí alespoň předstírat náklonnost k tomu, čemu se říkalo „politika lidové (národní) fronty“. Měl totiž důkladné znalosti o Evropě i světovém dění a uvědomoval si, v jak choulostivém postavení je ožebračený, „malý“ Vietnam vůči Číně a Japonsku i vůči „velkým bílým“, včetně Francie; a rovněž dobře věděl, že v „evropsky orientovaném“ Kremlu stojí v žebříčku užitečnosti Francie mnohem výše než jeho země. Protože na rozdíl od standardních „vůdců lidu“ oslňoval jazykovým talentem (snad uměl i trochu česky) a přitom hrál s pečlivě zakrytými kartami – formálně stál i mimo stranický aparát –, získal si v kritickém válečném období důvěru či aspoň uznání o užitečnosti u Američanů, Čankajška i u jihočínských militaristů.

Vzhledem k tomu, že vietnamská strana, která až do formálního rozpuštění (1950) vystupovala jako Komunistická strana Indočíny, se od ostatních nelišila krvežíznivostí,¹⁷⁵ lze vze-stup tohoto „málem Evropana“ vysvětlit právě „mýtem Robina Hooda“. Ho Či Min („Ten kdo osvěcuje“, dříve známý jako Nguyen Ai Quoc, „Vlastenec Nguyen“) byl až do návratu do Vietnamu i mezi aktivisty pokládán za totožného s jihovietnamským Tran Van Džauem, jiným „Robinem“, proslulým mistrným převlékáním a úniky francouzské policii; a i potom si je řadový členové pletli. Významněji, již předtím, než vietnamská inteligence „strýčka Ho“ spatřila na vlastní oči, postavila si jej do kontrastu k císaři Bao Daiovi. Císař, který se věnoval radovánkám a proháněl se kolem sídelního města Hue ve sportovních vozech, ve svetru a krátkých kalhotách – nemohl být pro ni autoritou, a tak se chýtila mýtu. A v tomto smyslu, jako spojení legendy se skutečností, hrál potom Ho Či Min hlavní úlohu jak v relativně pokojném průběhu tzv. srpnové revoluce (1945), kdy se konstitovala Vietnamská demokratická republika (VDR), tak i v následujících desetiletích.

(c) Obecně, jako byly moskevské deklarace o „jednotě hnutí“ jen fráží, tak byla i falešná představa, jako by Kreml byl dirigentem revoluční ofenzivy. Stačila vysoká míra destabilizace a asijská specifika, aby se Západ ocitl před složitými problémy všeho druhu.

Lekce Singapuru

Předválečným generacím byl dobře znám termín „Indie“, pod nímž se tehdy myslel celý Indický subkontinent od Barmy a Cejlonu až k himálajským knížectvím. Milovníci krásné literatury si osvojili i základní znalosti o společnosti, o britské elitě (*rádž*) a systému její vlády, a zejména od Kiplinga i o anglo-ruské „velké hře“ (*great game*), soupeření na himálajském a afghánském pomezí. Poznali také, že to nebyl jen svět plesů ve vícekrálově letním sídle v Simle, kriketových utkání v kalkatském „Bengálském klubu“, lovů na tygry v Ásámu či pohádkových pokladů maharádžů, ale i svět bídy a nepochopitelných tradic – upalování vdov, kultu krav, milionů vyvrženců „kasty nedotknutelných“. S jihovýchodní Asií tomu bylo jinak. William Somerset Maugham a Joseph Conrad mohli čtenáři kromě věčného tématu osamělého Evropana ve zcela nezvyklém prostředí – „tajemný Východ, vonící jako květ, tichý

¹⁷³ H. Feith – L. Castles /eds./, *Indonesian Political Thinking 1945–1965*, Cornell U. P. 1970, str. 448.

¹⁷⁴ Všechny práce o moderních dějinách Číny zaznamenávají jako specifikum mimořádný rozsah „banditismu“, element „Robina Hooda“ ztvárňuje spíše krásná literatura. (Viz např. román Mo Yana, *žijícího od konce 70. let v USA*, „Red Sorghum“, London 1988.)

¹⁷⁵ KS Indočíny vznikla v roce 1930, kdy Vietnam prožíval strážné světové hospodářské krize v nejobtížnější podobě a francouzská koloniální správa neváhala dusit hladové bouře i s použitím letectva. Komunisté se hned vmísili po svém, spojili bolševické praktiky s tradičními orientálními: v oblastech nepokojů nastolovali „rudý teror“, „třídní nepřátele“ (statkáře, úředníky), ale i své odpůrce upalovali, topili a také pohřbívali zaživa; a totéž opakovali v roce 1940 kolem Saigonu.

jako smrt, temný jako hrob... Východ starých mořeplavců, tak dávný, tak tajemný, zářný a chmurný, živoucí a neměnný, plný nebezpečí i příslibů¹⁷⁶ – dát hlavně to, co bylo „centrálním geografickým komponentem“: „moře spíše než pevnina“. Odtud byl i převzat termín po staletí užívaný Číňany a Japonci – oblast Jižních moří“ (*Nan-jang* resp. *Nanyo*).¹⁷⁷ I etnic-ky se tento prostor jevil světu jako příliš různorodý, než aby zde hledal něco jednotícího. Pojem „jihovýchodní Asie“ vznikl až za druhé světové války, byl převzat od indického historika a politologa Panikkara a užit pro označení jeviště bojů s Japonci (*Southeastern Asian theatre*) i příslušného velení (*South-East Asia Command* – *SEAC*).

Když hned po Pearl Harboru potopila japonská letecká torpéda i nejmodernější britskou bitevní loď *Prince of Wales* a bitevní křižník *Repulse*, vyslané k obraně Singapuru, prožil Churchill „největší šok“ svého života: „Nad obrovskými vodními plochami (Pacifiku a Indického oceánu) kralovalo Japonsko a my jsme byli všude slabí a nazí.“¹⁷⁸ Rychle však následovaly další šoky. Po zničení kombinovaného anglo-amerického-holandského loďstva u Jávy (únor 1942) a následujících úderech zbyly Spojencům v jihovýchodním Pacifiku jen dvě filipínské bašty v Manilském zálivu, Bataan a Corregidor, a i ty se rychle zhroutily. Zatímco kolem Bataanu se vzdalo 78 000 vojáků – což bylo označeno za „největší kapitulaci ve vojenských dějinách USA“¹⁷⁹ – a zajatci se vydali na proslulý „bataanský pochod smrti“, velitel amerických vojsk generál MacArthur se zachraňoval útekem do Austrálie. Když Corregidor padl (6. května), bylo to již ve stínu kapitulace více než 60 000 britských vojáků v Singapuru (15. února), kombinace nepřipravenosti a lehkomyšlnosti, která byla v asijských očích signálem, že bílá impéria jsou vyřízena.¹⁸⁰

V Tokiu stanovili: „Toto je obrovská příležitost, jaká se naskytne jednou za tisíc let. Nesmíme ji promarnit.“ A i při svém optimismu byli pak udiveni velikostí triumfu. Počítali, že k obsazení valné části jihovýchodní Asie budou potřebovat nejméně šest měsíců, stačilo jim však pouhých 12 týdnů a 12 divizí. S debakly se hroutil i mýtus o nadřazenosti bílé rasy, což logicky dalo silný impuls nacionalismu a připravilo půdu pro relativně rychlou dekolonizaci. „Jakkoliv pošetily byly jejich programy a jakkoliv neadekvátně je uváděli v život, Japonci pod-

¹⁷⁶ J. Conrad, „The Youth“ (D. Angus /ed./, *The Best Short Stories of the Modern Age*, New York, Fawcett Books 1987, str. 85, 87).

¹⁷⁷ M. W. Zacher – R. S. Milne /eds./, *Conflict and Stability in Southeast Asia*, New York, Anchor Books 1974, str. 4.

¹⁷⁸ Churchill, *cit. dílo*, sv. 3, str. 551; sv. 4, 182–185. Podrobně W. D. McIntyre, *The Rise and Fall of the Singapore Naval Base, 1914–1942*, London 1979.

¹⁷⁹ Toland, *cit. dílo*, str. 49. Podrobně viz D. MacArthur, *Reminiscences*, London 1964, str. 102–147.

¹⁸⁰ Japonci se vylodili na východě i západě Malajského poloostrova a od Penangu se vydali na mnoha-setkilometrovou cestu džunglí: „Dokázali více na bicyklech a bodákem než jiní s děly a tanky. Britové se drželi silnic, ale Japonci na nich postavili zátarasy a džunglí proklouzli...; dokázat to si zasloužilo medaili za odvalu, ale Japonci je nerozdávali, oni prostě odvalu předpokládali.“

V Singapuru se zatím denně scházela válečná rada v čele s guvernérem kolonie Shentonem Thomsem, ale Churchill, vědom si i prestižního faktoru ve hře, sem poslal jako vlastního dohlázeatele člena kabinetu Duffa Coopera. Na první pohled to bylo správné řešení, protože Thomas většinu času prospal. Ale Cooper byl standardní politik, tedy o všem věděl něco, o jihovýchodní Asii skoro nic. Navíc propukly kompetenční spory mezi armádou, loďstvem i letectvem, vojáci nedostávali žold, protože příslušný úředník nechal peníze spálit, „aby se nedostaly do rukou nepřítele“, atd. Nakonec Japoncům stačilo jen odříznout ostrovní Singapur od zdrojů pitné vody. (M. Bosse, *Fire in Heaven*, London, Arrow Books 1986, zvl. str. 88; Churchill, *cit. dílo*, sv. 4, str. 41ff. Podrobně viz N. Tarling, *Britain, Southeast Asia and the Onset of the Pacific War*, Cambridge U. P. 1996.)

nřtili ambice, naděje i obavy, vytvářeli nové elity, nové ozbrojené síly, nové sociální rovnováhy i nerovnováhy; povýšili politiku nad správu a otřásl i koloniálními hranicemi, i když je zřídka zničili.¹⁸¹

Z politického hlediska nejvíce připomíná evropskou situaci vývoj v Thajsku (dříve Siamu), jediné zemi této oblasti, která si – díky známé „srdečné dohodě“ z roku 1904, stanovící, že bude nárazníkovým státem mezi britskou a francouzskou koloniální sférou – udržela relativní politickou samostatnost. Maršál Phibun Songgram, jenž v roce 1938 vyšel vítězně z bojů o moc, přijal za svůj program panthajskou doktrínu, podle níž měla být do rámce státu začleněna všechna území obývaná Thajci, a vsadil na Japonsko jako jedinou mocnost, která je (i když s výhradami) ochotna tento program podporovat. Využiv francouzské porážky v Evropě, podnikl v roce 1940 tažení do Indočíny a získal všechna území v Laosu a Kambodži, patřící Siamu před „srdečnou dohodou“. A když japonské jednotky přišly i do Thajska, vyhlásil v červenci 1942 Británii a USA válku a připojil i „etnicky příbuzná“ území severního Malajska a Barmy (1943). Tedy Phibunův postoj, nikdy stoprocentně servilní – Tokiu „vyjadřoval radostnou přízeň, ale nešel až k širokému úsměvu“¹⁸² –, se hodně podobal politice malých „silných mužů“ v Evropě, kteří „v národním zájmu“ vsadili v té či oné podobě na Osu. Vedle této podobnosti musíme však podtrhnout podobnosti podstatnější, typické pro celou oblast japonského vpádu:

(1) Kolaborace s „rasovými bratry“ byla rozsáhlá. I na „křesťanských“ Filipínách četala nová, kolaborantská „jednotná strana“ *Kalibapi* půldruhého milionu členů. Přitom Japonci nabídli místním nacionalistům ochotným s nimi spolupracovat mnohem menší výhody, než očekávali, menší než Němci a Italové Pavelicovi či Tisovi, a to až v době, kdy se válečná karta obrátila. Tokiem propagovaná „sféra společné asijské prosperity“ se stala sférou drancování a zvůle, obdobou japonského postupu v Číně. Jak čteme v indonéském politickém manifestu z listopadu 1945, „Na prostý lid bylo uvaleno břemeno nucených prací, zatímco zastrašení rolníci dávali Japoncům plody své práce. Inteligence byla donucena ke lhaní a klamání lidu a všechno obyvatelstvo se muselo podrobit japonské vojenské disciplíně.“¹⁸³

(2) Avšak i když se zetročovaní obrátili k Japoncům zády, na nacionalisty, kteří japonské malé dary přijímali, se jako na kolaboranty nedívali. Odhlédneme-li od čínských menšin a komunistů, jejichž postoj byl předurčen nenávisť nových okupantů, místní elity, zklamané „rasovými bratry“ a zaznamenávající obrát ve válce, sice hledaly nové styčné body s anglo-americkým „nepřítelem s modrými očima“¹⁸⁴, ale stále zaujímaly specifické postoje. Z evropského hlediska tu šlo o demonstraci taktiky dvou železek v ohni či banálního převlékání kabátů; z asijského hlediska o zcela racionální adaptaci měnícím se podmínkám, aby bylo dosaženo vlastního cíle – nezávislosti.

Ukázkou byla činnost vůdce Národní strany (*PNI*) v Indonésii (Holandské Východní Indii), Ahmeda Sukarna. Časem navázal kontakt s protijaponským odbojem, kde dominovali komunisté a socialisté, zároveň si však dále chránil dobré jméno u okupačních úřadů. S jejich sou-

¹⁸¹ J. W. Morley /ed./, *Japan's Foreign Policy 1868–1941: A Research Guide*, Columbia U. P. 1974, str. 88; N. Tarling, *The Fall of Imperial Britain in South-East Asia*, Oxford U. P. 1993, str. 144.

¹⁸² Tarling, *The Fall of Imperial Britain*, str. 149.

¹⁸³ H. Feith – L. Castles /eds./, *Indonesian Political Thinking 1945–1965*, Cornell U. P. 1970, str. 50–55.

¹⁸⁴ Cf. T. Friend, *The Blue-Eyed Enemy: Japan against the West in Java and Luzon, 1942–1945*, Princeton U. P. 1988.

hlasem vytvořil v roce 1943 tzv. centrum lidových sil, které se nakonec proměnilo ve Výbor pro přípravu nezávislosti¹⁸⁵; a mezitím využil blahovůle Tokia, aby svými lidmi obsadil důležité správní pozice, a především důstojnické funkce v Japonci sponzorované Dobrovolnické armádě. Když Výbor vyhlásil 17. srpna 1945 nezávislou Indonéskou republiku, Sukarno se dal zvolit prezidentem a nikdo se proti němu nepostavil. Nic nevažilo, že byl nejen prototypem „intelligence donucené ke lhaní a klamání lidu“, ale také asistoval v uvalení „břemena nucených prací“.¹⁸⁶

Snad nejdokonaleji předvedla tuto praxi vedoucí skupina barmské inteligence, tzv. thákinové („učitelé“). Od 30. let se hlásili ke krajně levým názorům a organizace, kterou vytvořili (1941), také měla tomu odpovídající název – „Antifašistická liga lidové svobody“ (AFPFL). Hned poté se však vydali s většinou starých politiků po společné cestě s Japonci, a teprve se změnou větru na frontách se v roce 1943 vrátili k antifašismu a vsadili na odboj. Jejich argumentace byla standardní: chceme získat z války mezi velmocemi nezávislost, a „není-li toho možno dosáhnout pod japonským patronátem, je nutná jistá míra kolaborace se Spojenci proti Japoncům s tím, že bude posílena (naše) kontrola venkova a (váha naší) politické výzvy“.¹⁸⁷

Západní „muž s modrými očima“ se ani nestačil vzpamatovat z válečné konfrontace a už se ocitl v jiných bouřlivých poměrech.

12. KONEC BRITSKÉ INDIE

Situace v Indii se v hlavních rysech od vývoje v jihovýchodní Asii příliš nelišila. I když Japonci uvízli v Barmě, náladu politicky aktivní části obyvatelstva především určovala „lekce Singapuru“.

Duchovní vůdce Všeindického národního kongresu, Mahátmá Gándhí – muž, jehož zásluhou se tato organizace proměnila z „klubu elity“ v masovou stranu, reprezentující velké zájmové skupiny a schopnou mobilizovat miliony – předložil 27. dubna 1942 jejímu řídicímu Pracovnímu výboru text výzvy Britům, výmluvně nazvaný „Opusťte Indii!“. „Japonsko nevede spor s Indií, vede válku s Britským impériem“, „indická účast ve válce ... byla čistě

¹⁸⁵ Na půdě Výboru Sukarno pronesl 1. června 1945 řeč o pěti principech revoluce (*pañčašíla*), kterou je možno považovat za první ucelenější program poválečné Indonésie. Jeho kombinace zásad národní jednoty a nekapitalistické „třetí cesty“ je tak či onak reprezentativní i pro nacionalistická hnutí v celé jihovýchodní Asii:

Indonéský národ ... čítá 70 milionů lidí, ale těchto 70 milionů se již stalo jedním celkem. Proto musíme všichni usilovat o vytvoření jediného národního státu ... od konce Sumatry až po Irian... Viděli jsme v evropských státech, že mají zastupitelské orgány, parlamentní demokracii; ale ... nejsou snad lidé v celém západním světě vystaveni na milost kapitalistům? ... To, co tam existuje, je pouhá politická demokracie, neexistuje tam sociální spravedlnost, ekonomická demokracie... Proto, jestliže opravdu rozumíme indonéskému lidu, myslíme na něj a milujeme jej, přijmeme princip sociální spravedlnosti... (Feith – Castles /eds./, op. cit., str. 40–49; R. M. Smith /ed./ Southeast Asia. Documents of Political Development and Change, Cornell U. P. 1974, str. 174–183.)

¹⁸⁶ Z asi 300 000 lidí, kteří byli nahnáni na nucené práce (oficiálně nazývané „pracovním válečným úsilím“), asi polovina zemřela. (Friend, cit. dílo, str. 162ff.)

¹⁸⁷ Tarling, *The Fall of Imperial Britain*, str. 146.

britským aktem“. „Tento výbor chce japonskou vládu ujistit, že Indie nechová nepřátelství ani k Japonsku, ani vůči jinému národu... chce jen osvobození od vši cizí nadvlády ... (kdežto) britská vláda si pouze přeje, abychom jí pomáhali jako otroci.“¹⁸⁸ Výbor sice přijal zmírněnou verzi manifestu, vypracovanou Džaváharlálem Néhrúem, ale rozběhla se masivní kampaň občanské neposlušnosti „Opusťte Indii!“ Koloniální úřady ji dokázaly potlačit až poté, co bylo uvězněno na 100 000 aktivistů včetně Gándhího, Néhrúa a celého kongresového vedení.

Na rozdíl od Gándhího, přísného neutralisty a hlasatele zásady „odejděte hned“, spojovali Néhrú a většina Pracovního výboru úsilí o dosažení nezávislosti (*svarádž*) s taktikou jednat s Brity. Ale ač si nepřáli pomoc od Japonců ani jejich vojenskou přítomnost, neodmítli sympatií bývalému vůdci levého křídla Kongresové strany, Subhásčandroví Bosemu. Ten se nechal ve 30. letech podle Hitlerova vzoru nazývat „Vůdcem“ (*netádží*) a v době japonského vpádu do jihovýchodní Asie se slibem – „vy mi dáte krev, já vám dám nezávislost“ – naverboval několik tisíc lidí, převážně z indické menšiny v Barmě, do „Indické národní armády“ (*INA*).

Je vcelku lhostejné, zda mužové *INA* byli odnoží části inteligence, která se nechala oslnit domnělou silou fašistické koalice, nebo se k Bosemu a jeho „slabomyslným radikálům“ připojili jen proto, že chtěli uniknout z japonských zajateckých táborů, kde vedle nich jejich bývalí britští velitelé „měli jako mouchy“. V dané souvislosti je však poučný proces, který Britové po válce inscenovali s důstojníky *INA*. Proces vyvolal nové masové pobouření, a i Gándhí a Néhrú se k němu postavili zcela jednoznačně: „Indie zbožňuje tyto muže,“ kteří „vážně sloužili věci svobody“.¹⁸⁹ Britům nezbylo než celou *INA* rychle omilostnit.

Koloniální kruhy, zejména Churchill, se cítili indickým chováním ukřivděni. Opírali se o fakta zřejmá každému nezaujatému: Británie dala subkontinentu s tucty etnik a dialektů velký dar v podobě společného jazyka, angličtiny. Malá koloniální armáda s 10 000 britskými důstojníky a 200 000 domácími námezdními vojáky udržovala klid mezi 300–400 miliony lidí, kteří by se jinak vzájemně vybijeli v malých válkách. Správa (*Indian Civil Service*) v čele s pouhými 2000 britskými úředníky prakticky neznala korupci. I Orwell, který byl jinak ostrým kritikem kolonialismu, připsal tomuto systému velkou historickou zásluhu: „Na celém obrovském (sub)kontinentu, na čtvrtině zemského povrchu, stálo méně ozbrojených lidí, než považoval za nezbytné mít k dispozici nějaký balkánský stát.“ A za dlouhého *Pax Britannica* se nejen vytvářela ekonomická jednota, ale i předpoklady, aby multietnická společnost zrála ke státnosti.¹⁹⁰

„Churchillovský“ pocit křivdy však odhlížel od psychologicky nejdůležitějšího: bariér, které si kolem sebe vytvořil *rádž*. Indové byli do britské společnosti zváni jen výjimečně, bez ohledu na bohatství a status. Protože hlavní město Dillí bylo v létě sužováno vedry, vybudoval si *rádž* na úpatí Himálaje svou oázu v Simle. A sem, do ticha a komfortu, se každoročně od dubna do října uchýloval. Ind, pokud nebyl evropsky oděn, se nesměl ani projít po hlavní třídě, *Mallu*. Toto vědomí, silně se odrážející i v indických proklamacích – „ve své zemi jsme jen britskými otroky“ – přebíjelo všechna racionální hlediska.

¹⁸⁸ *New York Times*, 5. srpna 1942, www.nytimes.com/library.

¹⁸⁹ Bosse, cit. dílo, str. 90; Tarling, *The Fall of Imperial Britain*, str. 149–150; Walker, cit. dílo, str. 60.

¹⁹⁰ Conquest, „Reflections ...“, str. 249.

Hinduisticko-muslimský rozvod

Vzhledem k sociálním propastem a akutní bídě většiny byl komunismus v některých indických oblastech významnou silou. Ale ani levicová výzva, a dokonce ani protibritská nálada neurčovaly atmosféru prvních poválečných let: všechno zastínil konflikt mezi hinduisty a muslimy, pro něž se dokonale hodí zmíněný termín Setona-Waltsona, „etnické modlářství“ (*ethnolatry*).

Hinduisté nikdy nezapomněli, že k islámu se na subkontinentě původně přihlásili téměř výhradně lidé patřící k opovrhovaným „nedotknutelným“. „Lepší“, kastovní Ind by se v muslimově přítomnosti nedotkl jídla a tato árijská nadřazenost se promítala do všech oblastí života.¹⁹¹ Muslimská elita odvozovala svůj původ od dobyvatelů, v jejich případě Velkých Mughalů (od 16. století), ale muslimové jako celek trpěli vysáváním hinduistickými statkáři i obchodníky-lichváři, a zároveň se mohli posmívat hinduistickému kultu posvátných krav, jichž se nejméně 100 milionů toulalo zemí a ničilo úrodu i vegetaci. Tedy kvetl u nich onen typ myšlení, charakteristický pro „éru mas“ – kombinace pocitu křivdy s touhou po pomstě. Vyústěním byl první razantní úder jednoduchým představám o „zářné budoucnosti bez kolo-nialismu“.

Signály se objevily již před válkou, v době, kdy se na indické scéně objevily čtyři hlavní postavy dramatu – Mahátmá („velký duch“) Gándhí, Džaváharlál („rudý klenot“) Néhrú, Vallabhabháí Patél a Muhammad Alí Džinna. Všichni začínali svou kariéru právníckými studii v Británii a advokátní praxí v Londýně a všichni měli kvality potřebné pro kariéru politika 20. století; ale s výjimkou Gándhího¹⁹² měli málo společného s náboženskou vírou.

Gándhí hlásal: „Ti, kdož chtějí být mými společníky, musí spát na tvrdé podlaze, vstávat brzy ráno, jíst prostě, a dokonce si čistit vlastní záchod,“ identifikoval se s chudými a také žil mezi „nedotknutelnými“. Naopak Néhrú, vyšlý z nejvyšší kasty bráhmanů, znal jen komfort, vstřebal levicově-liberální atmosféru Cambridge, filozoficky se stal ateistou a politicky socialistou obdivujícím plánování ve všech oblastech života. Jestliže Néhrú, jinak cílevědomě jdoucí k výšinám moci a užívající k tomu svých nemalých schopností populisty-charismaticka, Gándhího hluboce ctil a hledal u něj duchovní sílu, Patél byl svou pracovitostí a krajním

¹⁹¹ Kastovní systém měl svůj původ v nadřazení „bílých“ árijských dobyvatelů nad „temnými“ Drávidy na konci 2. tisíciletí př. Kr. Samo slovo „kasta“, *varda*, znamenalo i „barva“, a i ve 20. století se „nedotknutelní“ od ostatních viditelně odlišovali temnější pletí.

¹⁹² Pro Churchilla a s ním obdobně smýšlející nebyl Gándhí více než „polonahým fakírem“, pro čitele průmyslového růstu byl zpátečníkem, snícím o návratu k předindustriální soběstačné venkovské ekonomice. Levicoví ideologové odsuzovali jeho učení o nenásilí, již proto, že ji Ind převzal mimo jiné i z Nového zákona. Pro ty, jimž se příčí revoluční metody či rvavost *lumpenburžoazie*, je naopak jedním z velkých intelektuálů moderních dějin, i když je jim třeba málo pochopitelná jeho idea „čistého utrpení“ jako hybné síly pokroku. „Ježíšovo sebeobětování stačilo k osvobození smutkem naplněného světa,“ učil Gándhí. „Chce-li Indie království boží na zemi namísto onoho Satana, který teď ovládl Evropu, pak bude své syny a dcery vést právě touto cestou...“ (S. Wolpert, *A New History of India*, Oxford U. P. 1993, str. 302. Podrobněji E. Coolidge, *Gandhi*, Boston 1971; M. K. Gandhi, *An Autobiography. The Story of My Experiments with Truth*, Boston 1970; K. Kripalani, *Gandhi – A Life*, New Delhi 1969.)

Jeho životní filozofie byla protestem proti starým i novým indickým společenským zlům. Učení o nenásilí (*áhimsa*) bylo vysoce efektivní, protože Whitehall i *rádž* byly v té či oné míře schopny pocitu studu. Gándhí sám uznával, že „kdyby v Indii namísto Britů vládli Hitler nebo Stalin, byly by jeho hladovky velmi neúčinnou zbraní“. (L. Collins – D. Lapierre, *Freedom at Midnight*, New York, Avon Books 1976, str. 356.)

pragmatismem modelovým typem nové indické buržoazie. Ke Gándhímu měl tichý odstup, ale zejména nesnášel Néhrúa: jeho na Západě pochycený socialismus nazýval „papouščím skřehoťáním“. Patélova síla spočívala v organizačním géniu. Dokázal proměnit Kongres v dokonalou politickou mašinerii a tak ji i řídit – s využitím všech forem korupce. (Totéž potom uplatnil jako všemocný ministr vnitra v novém státním aparátu.) Skvělý organizátor muslimů Džinna neměl s ortodoxním islámem nic společného. Trpěl tuberkulózou, a proto vypadal velmi asketicky, ale rád pil, jedl vepřové maso a „ortodoxně se jen každý pátek vyhýbal mešitě“. Oblékal se podle poslední západní módy a obyčejných muslimů se štítil. Hnal jej ambice přebít „mazanou lišku“ Gándhího, a hlavně Néhrúa, „arogantního bráhmana, který kryje hinduistickou lstivost pozlátkem západního vzdělání“.¹⁹³

Velké štěpení dozrávalo s tím, jak se Muslimská liga – dlouho jen nátlaková skupina v rámci Kongresu ovládaného sociálně a kulturně vyspělejšími hinduisty – měnila pod Džinnovým vedením v samostatnou organizaci s vlastními cíli. Hodně k tomu přispěly volby roku 1937, které na základě předchozích ústupků Whitehallu přivedly v nejdůležitějších státech Britské Indie k moci „kongresová“ ministerstva. Hned se ukázalo, jak „vlastenci“ dovedou využívat privilegií moci – „odměňovali přátele, ucházeli se o přízeň nejbohatších a nejmocnějších ze svého okruhu, ignorovali menšiny a chovali se pomstychtivě vůči protivníkům“. V odpověď odmítli muslimští vůdcové kongresové dogma, podle něhož strana reprezentovala „celý národ“, a měla tedy zůstat jedinou stranou i pro ně. „Zabili naději na hinduisticko-muslimské urovnání v dokonale nadutém, fašistickém duchu,“ prohlásil Džinna.¹⁹⁴ „Muslimská liga“ přijala základní rezoluci o rozchodu s hinduisty v březnu 1940 a až do roku 1945 pak vedli Džinna a Gándhí na toto téma vášnivou polemiku. Mahátmá oprávněně označil požadavek rozdělení za „vivisekci“: vždyť zejména obě klíčové oblasti s desítkami milionů obyvatel, Bengálsko na východě a Paňdžáb na západě, byly podle normálního rozumu nedělitelné.¹⁹⁵

Nevíme, jak by proti ztrátě „perly impéria“ bojoval Churchill. Britská generalita si rozhodně přála, „abychom zůstali“, ale s příchodem labouristické vlády dozrálo i vědomí britské slabosti. V zásadě nebylo před rokem 1939 problémem držet Indii několika tisíci muži placenými z kapes indického poplatníka; něco zcela jiného bylo potom udržovat statisíce mužů a jejich nákladnou výzbroj ve všech koutech zeměkoule. Zejména Attlee byl pro rychlé udělení nezávislosti, což, jak doufal, bude zároveň znamenat i oboustranné přijetí „morální odpovědnosti“: nezávislá „Indie přijme práva i povinnosti (vůči Britskému společenství i OSN), včetně odpovědnosti za obranu subkontinentu.“¹⁹⁶

¹⁹³ Collins – Lapierre, *cit. dílo*, str. 112–114, 119–123.

¹⁹⁴ Wolpert, *cit. dílo*, str. 325–326.

¹⁹⁵ V Paňdžábu žilo 16 milionů muslimů, 15 milionů hinduistů a 5 milionů sikhů, jejichž víra kombinovala prvky obou náboženství. Přitom tu nejen neexistovaly jasné etnicko-náboženské hranice, ale obyvatelstvo žilo dokonale promíšeno. V Bengálsku žilo 35 milionů muslimů a 30 milionů hinduistů, všichni měli společnou kulturu, a naopak se rasově odlišovali od zbytku subkontinentu. Také z hospodářského hlediska bylo dělení absurdní. V Bengálsku směřovaly všechny komunikace do převážně hinduistické kalkatské oblasti, a tam byly i soustředěny továrny na zpracování juty; muslimské východní Bengálsko bylo oblastí jutové monokultury a ryže pro obživu se sem musela dovážet z „hinduistického“ západu. Obecně, s výjimkou Paňdžábu, „korunního klenotu“ a „obilnice Indie“, nebyly ostatní muslimské oblasti hospodářsky životaschopné.

¹⁹⁶ Aldrich /ed./, *op. cit.*, str. 276–290 *passim*.

Kombinace racionality se zbožnými přáními však znamenala otevření brány iracionalitě. Bylo relativně snadné oddělit od Britské Indie okrajové části s převážně odlišným obyvatelstvem a tradicí (Barmu, Cejlon /Šrí Lanku/, Nepál atd.), a později i odklidit pilíře „nepřímé vlády“, „samostatné“ *maharádže* žijící stylem připomínajícím příběhy *Tisíce a jedné noci*. Ale udržet jednotu vlastní Indie se stalo nemožným a její rozdělení na Indii a Pákistán znamenalo vpravdě „vivisekci“.

Nebudeme sledovat různé plány řešení: všechny byly zhruba stejně bolestné a pro člověka kruté. Muslimská liga překročila politický Rubikon 16. srpna 1946. Následující Džinnovy teze – „jediný soud, k němuž se můžeme obrátit, je soud muslimského národa“, „říkáme sbohem ústavním metodám“ – vyhlásila tento den „dnem přímé akce“. Ze *slumů* Kalkaty, po generace nazývané Brity „černou jámou“ a nyní čítající 400 000 žebráků a jiných vyvržených, se vyhrnuli muslimové, vyzbrojení „všemi předměty, jimiž je možné roztržít lidskou lebku“. Ulice se pokrývaly hromadami mrtvol, bazáry hinduistů hořely; a ti pak odpovídali stejnou mincí. Když po týdnu masakry skončily, „patřila Kalkata supům“. Džinnou tyto hrůzy nepohnuly: „Buď Indii rozdělíme, nebo ji (společně) zničíme,“ prohlásil.¹⁹⁷

„Pach nezávislosti“

Attlee jmenoval v březnu 1947 posledním místokrálem Louise Mountbattena. Šarmantrí námořník, bratranec krále, pravnuke královny Viktorie a syn „krásného Sandra“, Alexandra Battenberského (bulharského knížete svrženého v roce 1887 Rusy inscenovaným převratem), byl obratným diplomatem a – jak i dokázal ve funkci vrchního velitele v jihovýchodní Asii – rozhodně nepatřil k vyznavačům kolonialismu. Měl-li někdo zprostředkovat civilizovaný rozvod a přitom udržet rozdělenou Indii v rámci impéria, byl asi nejlepší volbou. Z jeho jednání vyšla 3. června 1947 dohoda o rozdělení, ale za příznačných okolností. „Vítěz“ Džinna na vícekrálovu výzvu k souhlasu jen slabě kývl hlavou, Gándhí hořekoval, Néhrú komentoval výsledek s trpkou ironií – „uřízneme-li hlavu, zbavíme se tím bolení hlavy“¹⁹⁸. Šest bývalých provincií mělo vytvořit vlastní muslimský stát, ale centrální otázka hranic v Paňdžábu a Bengálsku zůstala nevyřešena. Přesto okamžitě následovala příslušná Attleeho proklamace ve Westminsteru a rezoluce Dolní sněmovny: zřídit „dvě nezávislá dominia, která budou napříště známa jako Indie a Pákistán“.

Obávaje se, že váhající Gándhí vezme svůj souhlas zpět, učinil pak Mountbatten prohlášení, že moc bude předána již k 15. srpnu. Tento spěch však nestačil ani ke klidnému britskému odchodu. Muslimští extrémisté si k útoku zvolili nečekaný terč – hlavní centrum Paňdžábu, Láhaur, pro Evropana dokonalou Paříž Orientu, se slabými muslimsko-hinduistickými přehradami mezi bohatými a chudými a mnohem vyšší hustotou nevěstinců a barů, než měla ostatní indická velkoměsta. V tomto případě byli hlavním objektem sikhové, z nichž se až dosud hlavně rekrutovali vojáci koloniální armády a jichž se muslimové pro jejich vojenské kvality báli. Napadení odpověděli stejným způsobem v paňdžábských vesnicích, a od té chvíle se krvavý kolotoč nezastavil.

¹⁹⁷ Collins – Lapierre, *cit. dílo*, str. 35–36.

¹⁹⁸ Wolpert, *cit. dílo*, str. 347–349. Podrobně H. V. Hodson, *The Great Divide: Britain-India-Pakistan*, London 1969; V. P. Menon, *The Transfer of Power in India*, Princeton 1957.

O půlnoci ze 14. na 15. srpna byla nad mocenským symbolem Britské Indie, dillískou Červenou pevností, vztyčena vlajka s indickou trikolorou. Ve stejné době již v Karáčí vládl jako pákistánský generální guvernér těžce nemocný Džinna. Bylo tehdy proneseno mnoho slov o svobodě, ale málo o smíření. Hrůzy Kalkaty a Láhauru se opakovaly ve všech smíšených oblastech v apokalyptických scénách, jako bylo opékání muslimských batolat na rozních sikhů. „Viděl jsem mrtvé po stovkách, a ještě hůře, tisíce Indů bez očí, rukou a nohou. Smrt zastřelením je tu milosrdná a nezvyklá. Muži, ženy, děti jsou prostě ubíjeni holemi a kameny, ve smrtelné agónii ještě sužováni horkem a mouchami,“ psal korespondent *New York Times*. Churchill komentoval totéž po svém: lidé, kteří po generace žili pod „velkorysou, tolerantní a nestrannou vládou britské koruny“, se na sebe vrhli „s divokostí kanibalů“. V pákistánských oblastech přitom nebyly vždy motorem „etnické modlářství“ či touha po pomstě, ale i „obyčejná chamtivost, často dobře promyšlený zájem zmocnit se půdy, obchodu a bohatství sousedů“.¹⁹⁹

Když i v samém centru nové indické moci, Dillí, bylo již přes tisíc zavražděných, rozhodli se 4. září Néhrú a Patél „jako pokáraní školáci“ povolát zpět z Británie Mountbattena. Tomu se pak podařilo aspoň nezákladněji: zastavit masakry a zčásti regulovat útěk asi deseti milionů lidí, kteří se poté, co byly narychlo načrtnuty hranice Paňdžábu a Bengálska, vydali hledat nové domovy.²⁰⁰ Začalo však již i první dějství jiného typického konfliktu „národně osvobozených“ zemí třetího světa – nikdy nekončící spor Indie a Pákistánu o kontrolu Kašmíru. Protože pákistánská vláda prakticky armádu neměla, vyslala tam bojovné paštunské kmeny z afghánského pomezí; a ač v Kašmíru byly tři čtvrtiny obyvatelstva muslimské, Néhrú odpověděl stejně typickým – „je to naše, nevydáme“. Od konce října se po leteckém mostu přesouvaly indické jednotky do kašmírského centra, Šrínagaru.

Zatím přímé oběti (vedle zavražděných a milionu těch, kdož zemřeli na útěku) většinou končily v přeplněných uprchlických táborech. A i tam žeň smrti pokračovala. Lidé mřeli vyčerpáním z přeťpaných útrap, nakažlivými nemocemi, nedostatkem jídla i pitné vody. Dekorací táborů byli supi, nasycení tak, že sotva mohli vzlétnout, a jejich klimatem nesnesitelný zápach hniječích těl, který roztrpčený britský důstojník trefně nazval „pachem nezávislosti“.²⁰¹

Z velkých mužů dramatu nejhůře dopadli ti, kteří si to nejméně zasloužili – Mountbatten a Gándhí. Mountbatten byl objektem hněvu jen krátce. „To, co jste v Indii provedl, je, jako byste mne šlehl přes tvář jezdeckým bičem,“ řekl mu Churchill. V elitě ale přijali, že by nikdo nedokázal vývoj zvrátit, dát průchod zdravému rozumu – a Mountbatten se vrátil k válečnému loďstvu. Vskutku tragický byl však konec 77letého Gándhího.

¹⁹⁹ Collins – Lapierre, *cit. dílo*, str. 333–334, 397; cf. i H. Macmillan, *Tides of Fortune 1945–1955*, London 1969, str. 235ff.

²⁰⁰ Mountbattenovi asistovala jeho žena Edwina, v očích Indů předchůdkyně matky Terezy. V předválečných letech byla lady Edwina, dcera jedné z nejlepších aristokratických rodin, proslulá ve společnosti boháčů bavících se v nočních podnikách a hernách Londýna, Paříže a Riviéry. Od války se však zcela věnovala charitativní činnosti. Za indických masakrů jezdila s nemocničním autem a sama nakládala raněné, „s intenzitou a sebedisciplínou, v níž se jí ani její manžel nevyrovnal“. (Collins – Lapierre, *cit. dílo*, str. 393; podrobně R. A. Hough, *Edwina, Countess Mountbatten of Burma*, London 1983.)

²⁰¹ Collins – Lapierre, *cit. dílo*, str. 367ff.

Rozhněval si příliš mnoho „svých“. Místo oslavování nezávislosti konstatoval, že „my, dědicové, jsme se nenamáhali napravit křivdy minulosti“. „Vůdkyni národa“, Národní kongres, odsoudil jako organizaci naplněnou „rozkladem a úpadkem“, „korupcí a zneužíváním moci“, jejíž vůdcové pořádají bankety, zatímco uprchlíci umírají v táborech hladem; a odmítl jak Patélovu kapitalistickou „hypnózu“, tak „socialismus“ Néhrúa jako recept pro „zářnou budoucnost“. Centralizace moci, předpověděl, „udělá z lidu stádo ovcí, spoléhajících, že je pastýř přivede na pastvu“; avšak „pastýřova hůl se brzy stane holí železnou a pastýři se promění ve vlky“.²⁰² Gándhí také označoval zločiny hinduistů za stejně odsouzené jako zločiny muslimské, citoval v kázáních v hinduistických chrámech i na veřejných shromážděních Korán, a na protest proti pokračujícím zvěrstvům v Dillí vyhlásil v lednu 1948 poslední ze svých hladovek. Davy, naslouchající citátům z Koránu, mu odpovídaly – „Kvůli těmto veršům byly znásilňovány naše dcery a matky, zabíjení naši lidé“, a proto i „Smrt Gándhímu!“²⁰³

Zcela v duchu éry mas se extrémisté rozhodli proměnit emoce ve skutek, protože „stařec se přežil“. Díla se chopila skupina vedená dvěma muži z bráhmanské kasty a ze světa médií – novinářem Nathuramem Godsem a vydavatelem Narajanem Aptem. První pokus o atentát se nezdařil, ale 30. ledna 1948 Godse zabil „nepohodlného“ Gándhího třemi výstřely z pistole, když se ubíral k jitřní modlitbě. V kontextu historie byl tento vrchol indické tragédie výmluvnější než akt v Červené pevnosti, tehdy celým světem vyhlašovaný za otevření nové dějinné kapitoly.

13. BRITSKÉ VÁLEČNÉ ZKOUŠKY NA STŘEDNÍM VÝCHODĚ

Je těžké říci, nakolik byla anglo-sovětská okupace Íránu (1941) vyvolána skutečnými obavami z jeho příklonu k Ose. V případě arabského Středního východu však byly britské obavy nesporně reálné.

Za výchozí bod přijímáme vzbouření palestinských Arabů (od roku 1936), vyvolané zejména nákupy půdy židovskými organizacemi. Londýnu se nakonec podařilo nepokoje zastavit, když Palestincům nabídl zásadní ústupky: *Bílá kniha* z května 1939 slibovala udělit do deseti let nezávislost a mezitím postupně zastavovat židovské přistěhovalectví. Vzhledem k tomu, že Střední východ byl objektem propagandistické kampaně Osy a hned po vypuknutí války i vojenských akcí, to však bylo málo. Hlavní mluvčí Arabů, jeruzalémský velký muftí Amin al-Husajní, se jednoznačně orientoval na Hitlera a Mussoliniho; obdobně však smýšleli i mnozí důstojníci a významná část starých elit. V letech 1941–1942 tak byla britská pozice vystavena dvěma těžkým zkouškám ve strategicky nejcitlivějších bodech – v Iráku a Egyptě.

Núrí as-Sáíd, hlavní opora Britů na Středním východě, uplatňoval v Iráku zásadu „máme-li jen tenký balíček karet, musíme je často promíchávat“. Nyní mu však manipulace s malými klikami politiků přestala vycházet. Počátkem roku 1941 byl sám vymanévrován a v Bagdádu se stal šedou eminencí velký muftí, který zde našel útočiště. Odtud také poslal k Hitlerovi emisara s návrhem arabsko-německé aliance, která by přivedla „zaslou-

²⁰² Collins – Lapierre, *cit. dílo*, str. 426; C. Pointing, *Churchill*, London 1995, zvl. str. 740.

²⁰³ Collins – Lapierre, *cit. dílo*, str. 386.

ženou porážku anglo-židovské koalice“, zajistila arabskou nezávislost a „vyřešila židovskou otázku“²⁰⁴.

Berlín vyslovil souhlas s aliancí v dubnu, ve dnech, kdy s okupací Řecka stanul *wehrmacht* ve Středozeří, a kdy navíc Rommelův *Afrikakorps* při své první ofenzivě dosáhl egyptské hranice. Zároveň provedl v Bagdádu (1. dubna 1941) s pomocí armády státní převrat ambiciózní Rašíd Alí al-Kajlání. Za jeho „vládou národní obrany“ stál profašistický tajný výbor s Husajním a čtyřmi mocnými plukovníky, nazývanými Zlatým čtvercem – podle zlata, které prý dostali od Němců. Zatímco přední probritští politikové uprchli do sousedního Zajordánska pod ochranu krále Abdalláha, reagovala Británie rychlým přesunem posil na jhoirácké základny v Basře a Habbánji. V tomto prostoru také propukly 2. května boje s vojsky, která vyslal Zlatý čtverec.

Britský vrchní velitel na Středním východě generál Wavell poslal válečnému kabinetu „nejvážnější varování“: s bagdádským režimem „musí být co nejdříve vyjednáno urovnání“, naléhal.²⁰⁵ (Kajláního vládu považovali za perspektivní i v Moskvě a 12. května ji diplomaticky uznali.) Churchill však necouvl. Podle něho byla irácká zápletka ohrožením strategické pozice v Perském zálivu, neméně důležité, než byla pozice v prostoru Káhiry a Suezského průplavu. Odvolával se i na jiné hrozby: (a) plukovníkům se dostane pomoci německým letectvem a výsadkáři, nedávnými vítězi v boji o Krétu, (b) podobná situace může nastat i v Sýrii a Palestině.

Churchillovi vyšel risk především proto, že Hitler se dal do akcí na jihu jen z prestižní nutnosti – odčinit neúspěchy Italů – a jeho skutečný zájem byl již plně soustředěn na „plán Barbarossa“.

Němci a Italové poslali pouze malé množství zbraní a asi 30 letadel do Mosulu; a německý vyslanec Grobba, předtím organizátor arabské páté kolony, přivezl 11. května do Bagdádu jen peníze, nikoliv závazek vojenské pomoci. Pod dojmem tohoto zklamání a postupu britských vojsk uprchli mužové tajného výboru do Teheránu a na konci měsíce se do Bagdádu – uprostřed protizidovského pogromu (*farhúd*) – pod ochranou britských bodáků vrátila k moci stará garnitura.

V té době však již Britové čelili ještě vážnějším zkouškám v Egyptě. Začaly pro ně vlastně již před palestinským povstáním, studentskými bouřemi pod heslem plné nezávislosti (v listopadu 1935). Na první pohled reagoval Whitehall včas, dohodou s nejlivnější politikou stranou *Wafd* a jejím vůdcem, Mustafou Nahhásem pašou: smlouvou z 26. srpna 1936 formálně uznal „plnou nezávislost“ a ukončil vojenskou okupaci (trvající od roku 1882), ale zajistil si právo ještě po 20 let udržovat na egyptském území základny a ozbrojené síly proti vnějšímu nebezpečí. Káhira přijala zprávu o smlouvě výbuchem nadšení. Avšak vzhledem ke všeobecné destabilizaci se očekávání, že tak byla zajištěna benevolence elity a o ostatní se postará obratný populista Nahhás, ukázalo klamným. Šestnáctiletý král Fárúk, který právě nastoupil na trůn, byl sice figurkou připomínající turecké sultány z doby úpadku, ale politikové kolem něho („dvorní kamarila“) stáli v ostré konfrontaci s původně nacionalistickým, nyní stejně korumpovaným *Wafdem*, a volili i tomu odpovídající mezinárodně-politickou orientaci. Zatím se jim říkalo „italští přátelé“, ale od chvíle, kdy se na severoafrické půdě obje-

²⁰⁴ *DGFP*, sv. 11, čís. 680. Cf. i *tamtéž*, sv. 12, čís. 293.

²⁰⁵ Churchill, *cit. dílo*, sv. 3, str. 228. Podrobně R. El-Solh, *Britain's Two Wars with Iraq*, Reading 1996; W. Hamdi, *Rashid Ali al-Gailani: the nationalist movement in Iraq 1939–1941*, London 1987.